

PAPER DETAILS

TITLE: MARDIN'DE KONUSULAN TÂT ARAP LEHÇESİNDE KUR'ÂNÎ MOTIFLER

AUTHORS: Mehmet Bagis

PAGES: 156-170

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3712296>

Mehmet BAĞIŞ*

MARDİN’DE KONUŞULAN TÂT ARAP LEHÇESİNDE KUR’ÂNÎ MOTİFLER**

ÖZET

İnsanlar arası iletişimi sağlayan dil, toplumun benimsediği bütün değerleri teşkil eden kültür öğelerindendir. Dil, aynı zamanda toplumları birbirine bağlayan ve kültür aktarımını sağlayan önemli bir unsurdur. Toplumu manevi anlamda birbirine kenetleyen değerlerin başında ise o toplumun sahip olduğu inançların sistemli bir hali olan *din* gelmektedir. Birçok toplumda olduğu gibi İslam toplumunda da hem kültürün hem de bu kültürün en önemli ögesi olan dilin oluşup şekillenmesinde din ve inançların önemli bir rolü vardır. Meseleye İslam dini özelinde bakıldığında, İslam’ın temel iki kaynağı olan Kur’ân ve sünnet, inançların inanç ve ibadetlerini belirleyip düzenlemiş; Müslüman toplumun örf-adet, ahlak kuralları, kimlik ve dil gibi kültürel öğelerine de tesir etmiştir. Özellikle dilde sözlü kültüre karşılık gelen birçok atasözü, deyim ve dua cümlesi kaynağını ya direkt ayet ve hadislerden almış ya da onlardan ilham alınarak söylenmiştir. Bu durum, çalışma konumuz olan Tât Arap lehçesinde de görülmektedir. Zira bu lehçede kullanılan atasözü, deyim ve dua cümleleri gibi bazı sözlü iletişim araçları anlam itibarıyla Kur’ân ayetleriyle örtüşmektedir. Çalışmada Kur’ân ayetlerinin Tât Arap lehçesindeki izdüşümleri ve ayetlerle bu lehçedeki atasözü, deyim ve dua cümleleri arasındaki anlam birliği üzerinde durulmuştur. Böylece bu lehçenin Kur’ân ile arasındaki bağın yanı sıra Kur’ân ayetlerinin bu lehçeyi konuşanların hayatındaki etkisi ve yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kur’ân, Arap Dili, Tât Arap Lehçesi, Atasözü, Dua.

QUR’ANIC MOTIFS IN THE TÂT ARABIC DIALECT SPOKEN IN MARDİN

ABSTRACT

Language, which enables communication among people, is one of the cultural elements that constitute all the values adopted by society. Language is also an important element that connects societies and ensures the transfer of culture among them. The primary value that spiritually binds society each other is religion, which is a systematic form of the beliefs held by that society. In the Islamic society, as in many societies, religion and beliefs have an important role in the formation and shaping of both culture and language, which is the most important element of this culture. When we look at the issue specifically in terms of the religion of Islam, the Quran and the Sunnah, the two main sources of Islam, determine and regulate the beliefs and worship of believers. In addition, it has also affected the cultural elements of the Muslim society such as customs, moral rules, identity and language. Especially many proverbs, idioms and prayer sentences corresponding to the oral culture in the language were either directly derived from verses and hadiths or were said with inspiration from them. This situation is also seen in the Tât Arab dialect, which is our subject of study. Because some verbal communication tools used in this dialect, such as proverbs, idioms and prayer sentences, overlap in meaning with the verses of the Quran. The study focused on the projections of the Quranic verses in the Tât Arabic dialect and the unity of meaning between the verses and the proverbs, idioms and prayer sentences in this dialect. Thus, it has been tried to reveal the connection between this dialect and the Quran, as well as the effects and reflections of the Quran verses on the lives of those who speak this dialect.

Keywords: Quran, Arabic language, Tât Arabic Dialect, Proverb, Prayer.

* Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Şırnak / Türkiye. E-posta: mehmetbagis50@gmail.com / Assoc. Prof. Dr., Şırnak University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Şırnak / Türkiye. E-mail: mehmetbagis50@gmail.com

** Bu makale, 4-6 Temmuz 2022 tarihinde Mardin’de düzenlenen 8. *Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi*’nde sözlü olarak sunulan “Kur’ân Ayetlerinin Mardin’in Tât Arap Lehçesindeki İz Düşümleri” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

Giriş

Allah (c.c), akıl nimetiyle donatarak yarattığı insanoğluyla gönderdiği kitaplar vasıtasıyla iletişim kurmuştur. Bu ilâhî kitaplar dünya hayatında insana birtakım sorumluluklar yüklemiştir. İlahi kitaplardan son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.s) indirilen Kur'an'ı Kerim, inişinden günümüze kadar dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan Müslüman toplumların hukuk ve ahlak kurallarının oluşmasında bazen direkt bazen de dolaylı olarak etkili olmuştur. Dil ve edebiyatın şekillenmesinde de büyük etkiye sahip olan Kur'an, bu anlamda Müslümanların sözlü kültürüne kaynaklık teşkil etmiştir.

Müslümanlar günlük hayatta eylem ve söylemlerinin Kitab'da (Kur'an) yerinin olup olmadığına dikkat etmişlerdir. Bu da doğal olarak onların atasözlerine, şiire ve edebiyatın diğer ürünlerine yansımıştır (Akpınar, 2010, s. 11; Gül & Cengiz, 2019, s. 1023).

Ayette ifade edildiği üzere apaçık bir Arapça lisanıyla indirilen Kur'an'ı Kerim (eş-Şuarâ 26/195) Arap nüfusunun yaşadığı coğrafyalarda konuşulan Arapça lehçelerden bazen belîğ olan ifadeleri almak suretiyle bütün kültürel hazineyi içinde mezcetmiş ve deyim yerindeyse Arapların dilini standart bir fasih Arapçaya dönüştürmüştür. Bu lehçeler tarihsel süreçte kısmi değişimlere uğramış olsalar da günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir (Gül, 2016, s. 175-186; Gül & Cengiz, 2019, s. 1023).

Dünya üzerinde Arap nüfusunun yaşadığı coğrafyalarda kullanılan Arap lehçelerinin yanı sıra ülkemiz sınırları içerisinde Anadolu topraklarına oldukça erken dönemde göç etmiş Araplar tarafından konuşulan ve günümüze kadar varlığını koruyan birçok Arap lehçesi bulunmaktadır (Özcan, İ., Acar, Ö., & Kılıç, R. (2023), s. 135). Bu lehçelerden birisi de Mardin ilinin güneyinden, Suriye sınırı ile Kızıltepe ilçesi arasındaki ovada yaşayan Araplar tarafından konuşulan Tât lehçesidir. Bu lehçe ile Mardin merkezde (Artuklu) konuşulan Arapça lehçe ve Midyat ilçesi ve çevresinde yaygın olarak konuşulan Mhallemî lehçesi arasında belli düzeyde benzerlik olsa da Tât lehçesi, kendine has farklı dilsel özelliklere sahiptir.

Tât lehçesi, Mardin iline bağlı farklı idari statülere sahip 20 küsur yerleşim biriminde konuşulmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlar Mardin iline bağlı Ortaköy (Hîrrîn), Yaylı (Kavs), Boztepe (Bozkatré), Kumlu (Dekûk), Gökçe (Selêh), Göllü (Göllî), Çatak (Harâbıddarîb), Kuyulu (Birtava), Çalışlı (Şîglên), Nurköy, (Maḥmûd ín-Nûrî), Yukarı Hatunlu, (Muḫubli'l-Fôkânî), Aşağı Hatunlu (Muḫubli't-Tîhténî), Arpatepe (Tellîş'ér), Işıklı (Mezré), Körsu (Kôroso), Büyük Boğaziye (Bôğâzî), Eskin (Telfayz), Leventler (Velîké), Taşlıca (Harabkôrt), Akdoğan ('Arrâdé), Ekinlik (Mezra'a) gibi yerleşim birimleridir. Ayrıca bu lehçe Mardin ve Kızıltepe merkezlerinde yaşayan ve Tât isimlendirmesiyle anılan Araplar tarafından da konuşulmaktadır (Bağış, 2018, 1/385).

Çalışmada Tât Arap lehçesinin dil yapısı hakkında genel bilgiler verilmiş ve özellikle bu lehçede kullanılan atasözü, deyim ve dua cümleleri gibi sözlü edebiyat ürünlerinin içerdikleri Kur'anî motifler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece bu lehçenin Kur'an ile arasındaki bağın yanı sıra Kur'an ayetlerinin bu lehçeyi konuşanların hayatındaki etkisi ve yansımaları görülmeye çalışılmıştır.

Bu lehçe ses bilgisi, biçim bilgisi ve sözdizimi yönünden Türkiye'de konuşulan birçok Arap diyalektiyle büyük oranda benzerlik göstermekle beraber özellikle fasih Arapçaya yakınlığıyla da göze çarpmaktadır. Örneğin ses bilgisi (fonetik) açısından bakıldığında, ض (dât) harfî hariç fasih

Arapçada kullanılan bütün seslerin/harflerin Tât lehçesinde de varlığını koruduğu ve asıl mahreçlerine uygun şekilde halen kullanıldığı söylenebilir (Bağış, 2018, 1/385-386).

Şekil bilgisi (morfoloji) yönünden Tât lehçesinin fasih Arapçadan ayrılan belki en önemli özelliği, bu lehçede tesniye (ikil) sigasının sık kullanılmamasıdır. Tât lehçesinde hem mâzî, muzârî ve emir fiili çekimlerinde hem munfasıl ve muttasıl zamirlerde tesniye (ikil) sigası yerine cem'î (çoğul) sigaları kullanılır (Bağış, 2018, 1/402). Ancak قلمين (iki kalem), كتابين (iki kitap) örneklerinde olduğu gibi tesniye isimlerin adedini bildirmek üzere ismin sonuna ن-ي (yâ-nûn) gelir. Bunun yanı sıra bu lehçede genellikle müennes (dişil) isimlerin sonundaki müenneslik alameti olan ة (kapalı tê) ve tenvîn hazfedilmektedir (Araz & Çelik, 2022, s. 101).

Cümle bilgisi (söz dizimi) açısından da tıpkı fasih Arapçada olduğu gibi Tât lehçesinde cümleler isim ve fiil cümlesi olarak kullanılmakta, yine isim tamlaması, sıfat tamlaması gibi söz öbekleri yer almakta ve bunlar sadece telaffuz açısından farklılık arz etmektedir (Bağış, 2018, 1/403). Çalışmada, aşağıdaki transkripsiyon sistemi takip edilmiştir. Listede Tât lehçesi ile Türkçe arasında ortak olan seslere/harflere yer verilmemiştir (Bağış, 2018, 1/385-386).

Transkripsiyon

Ünsüz Harfler	Tât Lehçesinde	Türkçede
ث / s	sêsi	Üç
ح / h	hârr	Sıcak
خ / h	heyr	Hayır
ذ / z	zerre	Zerre
ص / ş	şabır	Sabır
ط / t	tavîl	Uzun
ظ / z	zılım	Zulüm
ع / e'	e'yn	Göz
ق / k	kar'a	Kabak
و / w	werek	Ulan
Ünlü Harfler	Tât Lehçesinde	Türkçede
î (i-ı arası okunur)	înte	Sen
é (i-e arası / imâleli)	belé	Evet
ê	bêb	Kapı
î	karîb	Yakın
û	mesdûd	Kapalı
ô	ţannôr	Tandır

1. Tât Arap Lehçesinde Kullanılan Atasözü ve Deyimlerde Kur'ânî Motifler

Din, akıl sahiplerini Hz. peygamberin bildirdiği hakikatleri kabul etmeye çağıran ilâhî bir kanundur (Cürcânî, 1983/1403, s. 105). Tarihin bütün dönemlerinde çağlar ve toplumlar üstü evrensel bir olgu olarak varlığını sürdüren din, insanı hem içten hem dıştan kuşatan, onun düşünce ve davranışlarında kendini gösteren bir disiplindir (Tümer, “Din”, 1994, 9/317).

Bu bağlamda toplumlarda benimsenen din ve inançların, o toplumların pratik hayatlarında etkisi olduğu gibi sözlü kültür öğelerinde de yansımaları görülür. Bu durum, araştırma konumuz Tât Arap lehçesinde de görülmektedir. Zira bu lehçede kullanılan birçok atasözü, özdeyiş ve deyim Kur'an ayetlerinden ilham ile söylendiği veya Kur'ân'ın bu insanların hayatındaki etkisinden hareketle ortaya çıktığı ifade edilebilir. Tât Arap lehçesinde kullanılan atasözü, özdeyiş ve deyim gibi günlük dilde kullanılan sözlü edebiyat ürünlerinin birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

1.1. Alla ma'yhıt hat a'vec (Allah eğri bir çizgi çizmez).

Tât lehçesinde kullanılan bu atasözü, genellikle insanların başlarına gelen kötü durumların aslında kendi yapıp ettikleri yüzünden kaynaklandığını ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Buna göre insan, başına gelen istenmeyen durumun sebebinin öncelikle kendisinde aramalıdır. Bunun yanı sıra bu sözde Yüce Allah'ın yarattığı/yaptığı her şeyde bir ölçü, nizam ve hikmet olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu atasözünün anlamıyla paralel olarak Kur'ân'da şu ayetler vardır:

“*İnsanların yaptıkları yüzünden karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Böylece Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını onlara (dünyada) tattırmaktadır. Umulur ki dönerler.*” (er-Rûm 30/41)

“*Gerçekten biz, her şeyi belli bir ölçü ve dengede yarattık.*” (el-Kamer 54/49)

“*Allah, her şeyi yaratıp bir ölçü ve dengeye göre takdir etmiştir.*” (el-Furkan 25/2)

Görüldüğü üzere ayetlerde genel olarak dünya hayatında meydana gelen bozulmaların insan eliyle gerçekleştiği, insanın başına gelen kötü ve olumsuz durumların, aslında onun yaptıkları yüzünden kaynaklandığı ve Allah'ın her şeyi bir ölçüye ve hikmete binaen yarattığı ifade edilmektedir. Bu anlamda ilgili atasözünün ayetlerden mülhem olarak söylendiği veya en azından aralarında anlam bakımından paralellik olduğu değerlendirilmektedir.

1.2. Alla yísíd bêb u yífteḥ bêb (Allah bir kapı kapatır, başka bir kapı açar).

Tât lehçesinde günlük dilde çokça kullanılan bu atasözü, insanlar arasında genellikle dar gelirli kimselerin teselli edilmesi veya maddi anlamda işleri rast gitmeyen ya da başına maddi bir musibet gelen birinin umudunu ve şevkini yitirmemesi, dolayısıyla mücadeleye devam etmesi gerektiğini ifade etmek üzere kullanılır. Lehçede bu atasözünün manasına paralel olarak söylenen bir deyim de “*Îr-rízík al'Alla (Rızık Allah'a aittir).*” şeklindedir. Kur'ân'da ise bu manada veya bu sözlere kaynaklık teşkil eden birçok ayet bulmak mümkündür:

“*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızıkı Allah'a ait olmasın.*” (Hûd 11/6)

لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا
“İmkânı geniş olan, imkânına göre infâkta bulunsun (versin). Rızıkı daraltılmış olan da Allah'ın ona verdiğinden bir kısmını (imkânına göre) infâk etsin. Allah her nefsi ancak kendine verdiği kadarıyla yükümlü kılar. Allah zorluğun arkasından kolaylık verir.” (et-Talâk 65/7)

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا *“Muhakkak ki her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır. Elbette her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır.”* (İnşirâh 94/5-6)

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا *“Allah'a karşı gelmekten sakınan kişiye, Allah bir çıkış yolu açar.”* (et-Talâk 65/2)

1.3. Yê men ‘amar u ‘alle, raḥal u ḥalle (Nice bina kurup yükselten, sonra da göçüp giden kimseler vardır).

Bu atasözünde, daha çok mal mülk elde edebilmek için sürekli çalışıp çabalayan insanın, yaptığı onca şeyin tadını çıkaramadan göçüp gitmesine vurgu yapılmış, böylece dünyanın geçiciliğine dikkat çekilmiştir (Gül & Cengiz, 2019, s. 1025-1026). Bu ata sözü Mardin'de konuşulan mhallemî lehçesinde *“Amar u ‘alle, râḥ u ḥalle (Binayı kurup yükseltti, sonra da çekip gitti)”* şeklinde aynı manada ifade edilmektedir (Acat, 2017, s. 249).

Rahmân sûresi 25-26. ayetlerde ise اَلْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ *“Yeryüzündeki her şey fanidir. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.”* buyrulurken dünya ve üzerindekielerin fani olduğu ve sadece Allah'ın zatının bâkî kalacağı bildirilmiştir.

Aynı şekilde اَلْاَرْضِ فَيَنْظُرُوْا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوْا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَّاَنَارُوْا الْاَرْضَ *“Onlar, yeryüzünde dolaşp da kendilerinden öncekilerin âkibetinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Zira öncekiler, onlardan daha güçlü idiler. Yeryüzünü sürüp işlemişler ve kendilerinin imar ettiğinden daha çok imar etmişlerdi.”* (er-Rûm 30/9)

Tât lehçesinde evler ve binalar yapan, özellikle dünyalık elde etmek için çok çalışıp çabaladıktan sonra vefat eden kimselerin arkasından söylenen bu atasözü, yukarıdaki ayette geçtiği gibi dünyanın içindekilerle beraber geçici bir barınma yeri olduğuna vurgu yapmaktadır.

1.4. İl-‘ebîd lîhû ḥisêb, u’r-Rab lîhû ḥisêb (Kulun bir hesabı var, Rabbin başka bir hesabı var).

Bu atasözünde insanların günlük işlerinin veya geleceğe yönelik yatırımlarının her zaman planlandığı gibi yolunda gitmediği anlatılmaktadır (Cengiz, 2019, s. 97). Bazen kötü zannedilen durumların iyi sonuçlar doğurabileceği; iyi ve güzel zannedilen durumların da kötü sonuçlar doğurabileceği ve bunu en iyi bilen Allah olduğu, dolayısıyla kadere rıza göstermek gerektiği vurgulanmıştır. Bu anlamda Kur’ân’da şu ayetler göze çarpmaktadır:

وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Bazen bir şeyden hoşlanmazsınız; halbuki o sizin için daha hayırlıdır. Ve bazen bir şeyi seversiniz, ancak o sizin için daha kötüdür. Bunu Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (Bakara 2/216)

فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا *“Bazen bir şeyden hoşlanmazsınız, halbuki Allah onda pek çok hayır yaratmıştır.”* (en-Nisâ 4/19)

1.5. İze cê il-ķader yı'mi'l-başar (Kader geldiğinde gözler kör olur).

Tât lehçesinde genellikle trafik kazalarından sonra kadere olan sonsuz inancın bir göstergesi olarak söylenen bu atasözünde, daha çok kazazede ve ailesini teselli etme amacı güdülür. Atasözünde geçen “kader” kelimesi, genel itibariyle olumsuz durumlara yönelik bir anlam ifade etse de çoğunlukla “ecel” manasında kullanılmıştır. Zira yukarıda değinildiği gibi bu atasözü, daha çok ölümlü trafik kazaları hakkında söylenmektedir. Dolayısıyla kazaya sebebiyet verenlerin hatası varsa da aslında hadisenin kader planında gerçekleştiği, netice itibariyle sakin ve sabırlı olunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Atasözüyle aynı minvalde Kur'ân'da hem zamansal olarak hem de mekânsal olarak Allah'ın (c.c) bir şeyin olmasını takdir etmesi durumunda, o şeyin kesinlikle vâki olacağını bildiren şu ayetler vardır:

“وَلَنْ يُؤَخَّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجْلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ” *Allah, eceli gelen hiç kimsenin ecelini ertelemez. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.*” (el-Münâfikûn 63/11)

“أَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشِيدَةٍ” *Nerede olursanız olun ölüm sizi bulup yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!*” (en-Nisâ 4/78)

1.6. İt- ṭabî'a teḥtî'l-beden me'yğeyyire ille'l-kefen (Huy bedeninin (derinin) altındadır. Değişmez. Onu ancak kefen değiştirir).

Bu atasözü Tât lehçesinde, insanın sahip olduğu huylarından ve alışkanlıklarından vazgeçmesinin pek mümkün olmadığını ifade etmek üzere söylenmektedir. Özellikle bazı insanların başlarına ciddi bir olay geldiğinde gerçek karakterlerini açığa vurduklarını, dolayısıyla zor zamanlarda insanların gerçek kişiliklerinin görülebildiğini ifade eder. Bu atasözünün diğer bir versiyonu da “İt- ṭabî'a teḥtî'l-cîlîd/ Huy derinin altındadır.” şeklindedir. Kur'ân'ı Kerîm'de ise buna yakın manada insanın tabiatına uygun şekilde hareket ettiğini bildiren şu ayet dikkat çekmektedir:

“فَلَنْ كُلُّ يُعْمَلُ عَلَى سَاكِلَتِهِ فَرِيْقُكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا” *De ki: Her bir kimse kendi mizaç ve karakterine uygun işler yapar.*” Rabbiniz kimin en doğru yolda olduğunu çok iyi bilmektedir.” (el-İsrâ 17/84)

1.7. Mîni ebu ğadi? (Yarıma kalacağının garantisini kim verebilir?)

Bu deyimde her canlının ölümlü olup, ölüm vaktinin ne zaman geleceğinin belli olmadığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda insanın geleceğe yönelik büyük kuruntular peşinde olmaması, planlarında ölçülü olması, ölümü her zaman hatırında tutması ve ona göre hayatını dizayn etmesi gerekmektedir. Kur'ân'da ise ölümün nerede ve ne zaman geleceğinin belli olmadığı gibi ecel vaktinde de bir değişiklik olmayacağı belirtilmiştir:

“وَلَنْ يُؤَخَّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجْلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ” *Allah, eceli geldiğinde hiç kimseyi (ölümünü) ertelemez. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.*” (el-Münâfikûn 63/11)

“وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ” *Her ümmetin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldiğinde ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.*” (el-Arâf 7/34)

1.8. İl-yişévîr igbîru mê yitneddem (Büyüğüne danışan pişman olmaz).

Tât lehçesinde istişârenin önemine vurgu yapan bu atasözü, özellikle hayat tecrübesi bulunmayan gençlere yönelik söylenmektedir. Buna göre bir genç herhangi bir iş konusunda

kendisinden daha tecrübeli bir büyüğüne danışır, büyük ihtimalle işinde başarılı olur ve pişman olmaz. Kur'ân'da da aynı manaya matuf olarak istişarenin önemiyle ilgili şu ayetler vardır:

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ *“İş hakkında onlarla istişare et (danış).”* (Âli İmrân 3/159)

Bu ayette, peygamber olmasına rağmen Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'e yerine göre sahabîleriyle istişare etmesi emredilmiştir. Aslında Hz. Peygamber'e hitapla gelen bu ilâhî emirde, onun şahsında bütün ümmetin ve özellikle yöneticilerin, istişare yolunu tercih etmeleri ve danışarak iş yapmaları gerektiği vurgulanmıştır. Başka bir âyette de *وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ* *“Onlar; aralarında istişare ederek iş yaparlar.”* (eş-Sûrâ 42/38) buyrularak istişare ile hareket etmenin müminlerin üstün meziyetleri arasında olduğu bildirilmiştir (Karaman, H. & Dönmez, İ. K. & Çağrı, M. & Gümüş, S., 2006, 1/700-705).

1.9. Hâk he'l îd ma'yız le he'l îd (Bu elin hakkı diğer ele kalmaz).

Tât lehçesinde, insanın yaptıklarından kesinlikle bir gün hesaba çekileceğini bildiren bu atasözünde zulmün ebedi olmadığı, eninde sonunda mazlumun hakkının zalimden alınacağı ifade edilmektedir. Dolayısıyla burada maddi manevi kul hakkı yememeye özen gösterilmesi ve insanların zulümden kaçınmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bu minvalde Kur'ân'da şu ayetler vardır:

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ

“(Ey Muhammed!) Allah'ı zalimlerin yaptıklarından sakın habersiz sanma, onları yalnızca gözlerin dehşetle bakacağı bir güne ertelemektedir.” (İbrahim 14/42)

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْنُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını yemek için bile bile günaha girerek onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.” (el-Bakara 2/188)

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلُونَ سَعِيرًا

“Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, muhakkak ki karınlarına ateş doldurmuş olurlar. Onlar, alevli bir ateşe atılacaklardır.” (en-Nisa 4/10)

فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *“Böylece zalimler topluluğunun kökü kurutuldu. Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.”* (el-En'am 6/45)

Ayetlerde yukarıdaki atasözünün manasına muvafık olarak zulmeden insanların eninde sonunda hesaba çekilerek cezalandırılacakları ve zulme uğrayanın hakkının zalimden alınacağı ve böylece adaletin kesinlikle tesis edileceği ifade edilmiştir.

1.10. Île mê râsu yîthîhîl lîhîd (Başı lahit duvarına çarpınca gerçeği görür).

Bu atasözü hayat tecrübeleri bulunmayan, geleceğe yönelik düşünmeden karar veren ve ilerisi için hayatta istenmeyen durumlarla karşılaşabileceğini aklına getirmeyen tedbirsiz kimselerin halini bildirmek üzere kullanılmaktadır. Atasözünde özellikle yapılan eylemlerden dolayı duyulan son pişmanlığın fayda etmeyeceği bildirilir. Nitekim Tât lehçesinde ölüm ve ötesi hayatı aklına getirmeyen ve bu hayata yönelik hiçbir hazırlık yapmayan birisinin duyacağı pişmanlık, kabre konulan birisinin çıkmak veya kurtulmak için başını tam kaldıracakken lahit duvarına çarpıp o anda hakikati anlaması ve pişman olması durumuyla temsil edilmiştir. Ne var ki bu andan sonra duyulan pişmanlık fayda etmemektedir. Tıpkı Tekâsür sûresinde dünya

nimetlerinin çokluğuyla oyalanan kimsenin ölüp kabre girdiğinde kendine gelmesi gibi...Söz konusu ayetler şöyledir: *“أَلَيْكُمُ النَّكَارُ حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ”* “Çokluk yarışı sizi, kabirlere girinceye (ölünceye) kadar oyaladı.” (et-Tekâsür 102/1-2) Bu tip günahkâr ve inkârcı insanların ahiret hayatında dehşetli durumun içine düştükten sonra duyacakları büyük pişmanlıkları başka ayetlerde şöyle ifade edilmiştir:

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُفِّقُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بآيَاتِ رَبِّنَا وَنُكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Ateşin karşısında durdurulup, keşke dünyaya geri döndürülsek de orada Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak ve müminlerden olsak’ dediklerinde (hallerini) bir görsen!” (el-En’âm 6 /27)

وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّىٰ لَهُ الذِّكْرَىٰ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي

“O gün cehennem getirilir. Ve o günde insan (dünyadayken yaptıklarını) hatırlar. Ancak bu hatırlamanın ona ne faydası var ki? Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım” diyecek.” (el-Fecr 89/23-24)

يَوْمَ تَقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَّا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ “Yüzlerinin ateşte evrilip çevrileceği gün, ‘Keşke Allah’a ve Peygamber’e itaat etseydik’ diyecekler.” (el-Ahzâb 33/66)

1.11. İş’sabır miftêhil farac (Sabır kurtuluşun anahtarıdır).

Tât lehçesinde sabrın önemine vurgu yapan bu atasözü, karşılaşılan zor durumlarda veya başa gelen musibetlerde felaketzedeye teselli vermek ve direnç kazandırmak amacıyla söylenmektedir. Aynı zamanda atasözünde sabrın sonunun selamet olduğu, nihayetinde ise başarı ve kurtuluşun geleceği müjdelenir.

Kur’ân’da bu manayı destekleyen birçok ayet vardır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Ey iman edenler, sabredin, sebat gösterin, düşmanlarınıza karşı uyanık ve hazır olun. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtulasınız.” (Al-i İmran 3/200)

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالتَّمَرَاتِ وَبَشِيرٍ الصَّابِرِينَ

“Andolsun ki Biz sizi biraz korku, açlık ve mallarınızdan, canlarınızdan ve ürünlerinizden bir miktar eksilterek imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele.” (el-Bakara Suresi 2/155)

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا “Muhakkak ki her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır. Elbette her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır.” (el-İnşirâh 94/5-6)

Ayetlerde yukarıdaki atasözüne muvafık olarak karşılaşılan durum ne kadar ağır veya zor olursa olsun, sabırlı davranılırsa en sonunda bu zorlukların aşılabacağına, rahata ve huzura erişileceğine işaret edilmiştir.

1.12. Eş le tızra’ tıhsıd (Ne ekersen onu biçersin).

Tât lehçesinde insanın yaptığı olumlu veya olumsuz davranışların ya da yatırımların bir şekilde kendisine döneceğini ifade eden ve özellikle çocuklara verilecek ahlaki terbiyenin önemine vurgu yapmak üzere kullanılan atasözü, “İl beyt mekteb we/Ev okuldur.” atasözüyle birlikte ev ortamının da bir eğitim yeri olduğunu, dolayısıyla eğitimin ilk olarak evde ve aile ortamında verilmesi gerektiğini bildirir.

Aynı şekilde yukarıdaki atasözüne yakın manadaki “*Îl yızra' yırfa' / Tarlasını eken, ürünü kaldırır.*” şeklindeki atasözünde, çalışmanın önemine vurgu yapılmakta ve emek verilmeden istenilen neticenin elde edilemeyeceği bildirilmektedir. Kur'ân'ı Kerîm'de de bu atasözüne yakın manada insanın yaptıklarının karşılığını göreceğini bildiren şu ayetler vardır:

وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى “*İnsana ancak çalışmasının karşılığı vardır.*” (en-Necm 53/39)

ثُمَّ تُؤَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ “*Sonra herkese kazandığı tastamam verilir. Ve onlara asla zulmedilmeyecektir.*” (Ali-İmran 3/161)

1.13. Alla ken y'ırif bî'l-hey u hat icreye ib batna (Allah yılanın kötülüğünü biliyordu da ayaklarını karnının içine yerleştirdi).

Bu atasözü, Tât lehçesinde özellikle kötü insanların başına gelen musibetlerin veya olumsuz durumların aslında onların kötülüklerinden kaynaklandığını ifade etmek için kullanılır. Atasözünde, yılanın zehirli ve zararlı olması sebebiyle adeta ayaklarının karnının içine gizlendiği; şayet ayakları dışarıda olsaydı daha fazla kötülük yapacağı bildirilmiştir. Nitekim bazı kaynaklarda yılanın ayakları dışarda iken Allah tarafından karnının içine çekilerek yerde süründürüldüğü zikredilmiştir. Her ne kadar İsrâiliyattan bir haber olarak değerlendirilse de bazı tefsir kaynaklarımızda yılanın bu şekilde cezalandırıldığına dair rivayetler yer almaktadır (Taberî, 2001/1422, 1/563; İbn ebi Zemenîn, 2002/1423, 1/134; Cengiz, 2019, s. 95).

Kur'ân'da ise kişinin başına gelen olumsuz durumların ya da musibetlerin kendi tercihlerinin ve amellerinin neticesi olduğunu beyan eden şu ayetler vardır:

وَكَذَلِكَ نُؤَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “*İşte böylece amelleri (işledikleri günahları) sebebiyle bazı zalimleri bazılarına idareci yaparız.*” (el-En'âm 6/129)

وَمَا أَصَابَكُمْ مِّنْ مُّصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ “*Başınıza gelen her bir musibet, yaptıklarınız yüzündendir. Buna rağmen Allah, çoğu yaptığınızı affeder.*” (Şûra 42/30)

1.14. Rahâtî'l-îmcennenîn yîdîre Rabbî'l-'alemîn (Delilerin değirmenini alemlerin Rabbi döndürür).

Bu atasözü, toplumda genellikle fakir, muhtaç ve kimsesizlerin bazen hiç ummadıkları bir anda işlerinin yoluna girmesi, sıkıntıda oldukları bir zamanda sıkıntıların giderilmesi veya onlara beklemedikleri bir yerden bir yardım yapılması durumunda söylenir. Tât lehçesinde bu atasözüyle aynı anlamı taşıyan “*Rahâtîl mehbûl Alla ydîre / Delinin değirmenini Allah döndürür; Alla delîlî 'l-hêyîrîn / Allah, yolunu şaşırmış olanlara yol gösterendir; Îl mê lihu eb lihu Rab / Babası olmayanın Rabbi vardır.*” şeklinde atasözleri de vardır.

Kur'ân'da ise şu ayetler atasözünün ifade ettiği manayı desteklemektedir:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا “*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızık Allah'a ait olmasın.*” (Hûd 11/6)

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ “*Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir ve hiç ummadığı yerden onu rızıklandırır. Kim de Allah'a tevekkül ederse Allah, ona yeter.*” (et-Talâk 65/2-3)

Aynı şekilde ayete'l-kürsi vb. başka ayetlerde Allah Teâlâ'nın kayyûm oluşuna vurgu yapılmaktadır (el-Bakara 2/255; Âli İmrân 3/2; Tâhâ 20/111). Kayyûm ise insan ve onun dışındaki

bütün varlıkların işlerini/durumlarını gözeten, onların idaresini üzerine alan, koruyup kollayan, demektir (Topaloğlu, 2022, 25/108-109; el-İsfahânî, 1412/1991, 691). Keza el-Bakara 2/257. ve Âli İmrân 3/68. ayetlerde zikri geçen Allah'ın “velî” sıfatı da O'nun, mümin kulları koruyup kolladığını, onlara her daim yardım ettiğini, onların dostu ve yakını olduğunu ifade eder (el İsfahânî, 1412/1991, 885-888).

1.15. İ'n-ne'ci tî't-'allağ ib'icre u'l-'eniz tî't-'allağ ib'icre (Koyun kendi bacağından, keçi de kendi bacağından asılır).

Bu atasözü Tât lehçesinde, her kişinin yaptığı işten bizzat sorumlu olduğunu ve işinin kötü sonuçlarından başkasının sorumlu tutulamayacağını ifade etmek üzere kullanılır. Türkçe'de “*Her koyun kendi bacağından asılır*” ya da “*Günahı boynuna*” şeklindeki kullanımlar da aynı anlamı ifade eder. Yine Mardin'in farklı bölgelerinde kullanılan “*Ki'l ğenemé ti't 'allağ min kar'ûbe*” atasözü (Acat, 2016, 697) ve “*Zenbu 'ale cenbu*” şeklindeki deyim de yukarıdaki atasözüyle aynı anlama gelmektedir.

Kur'ân'da ise aynı minvalde şu ayetler bulunur: أَلَا تَرَوْا زُرَّةً وَزُرَّ أُخْرَى “*Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın yükünü yüklenmez*” (en-Necm 53/38)

“*Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Yüğü (günahı) ağır gelen kişi, taşıması için (başka birini) çağırırsa, çağrılan kişi akrabası da olsa, onun yükünden bir şey yüklenemez.*” (el-Fâtır 35/18)

Yukarıdaki ayetlerde kişinin yaptıklarından bizzat sorumlu olduğu, aynı zamanda günahın ve suçun şahsiliği vurgulanmaktadır.

1.16. ‘İtî’l-ecîn le ħıbbezî (Hamuru fırıncıya ver).

Tât lehçesinde kullanılan bu atasözünde hamurun fırıncıya, yani onu ekmek yapabilecek ustaya verilmesi gerektiği ifade edilmiş; mecazi olarak da işlerin veya makamların ehil kimselere verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Her ne kadar atasözünün “‘İtî’l-ecîn le’l-ħıbbez” şeklinde müzekker kullanımı olsa da lehçeyi kullananların hâkim kültürüne göre ekmeği genellikle kadınlar pişirdiği için ilk kullanım daha yaygın olarak tercih edilmektedir. Nisâ sûresinde إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا “*Allah size, emanetleri ehli olanlara vermenizi emrediyor.*” şeklindeki 4/58. ayette de aynı husus üzerinde durulmuştur. Ayette genel olarak emanetlerin sahiplerine verilmesinin gerektiği anlatılmakla beraber, özelde makamların veya görevlerin onları en iyi şekilde ifa edebilecek sorumluluk sahibi insanlara verilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Ayetin tefsiri bağlamında şöyle bir rivayet vardır: *Bir sahâbî Hz. Peygamber’e kıyametin ne zaman kopacağını sormuş, o (s.a.s) da: ‘Emanet zâyi edildiği zaman kıyameti bekle!’ demiştir. Bunun üzerine sahâbî, ‘Emanet nasıl zâyi olur yâ Rasûlallah?’ diye sormuş. Hz. Peygamber ise ‘İş, ehil olmayan kimseye verildiği zaman kıyameti bekle!’ diye buyurmuştur.*” (Buhârî, 1422, Rikâk, 35).

1.17. İd-dîni bîd-davr ye, yôm lik u yôm ‘aleyk (Dünya sırayladır, bir gün lehine bir gün de aleyhine...).

Bu atasözünde insanın hayatta olumlu veya olumsuz durumlarla karşılaşmasının her an için mümkün olduğu ifade edilir. Dolayısıyla güzel ve mutlu günler geçiren insanların bu mutluluklarının sürekli devam etmeyeceği, aynı şekilde kötü, zor ve sıkıntılı günlerin de devamlı olmadığı, bunların ardından mutlu ve huzurlu günlerin gelebileceği vurgulanır. Tât lehçesinde *İd-dîni bîd-davr ye (Dünya sırayladır.)* şeklindeki atasözünün ilk kısmı; kötülük yapan birinin

kötülüğe maruz kaldığı, zengin birinin sonradan fakirleştiği, insanlara herhangi bir şekilde kötülük yapan birisinden intikam alındığı vb. durumlar üzerine de söylenir.

Kur'ân'da ise bir bütün olarak ilgili atasözünün manasına paralel olan şu ayetler bulunmaktadır:

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا “*Muhakkak ki her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır. Elbette her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır.*” (el-İnşirâh 94/5-6)

وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ “*Böylece Biz, insanların arasında o günleri döndürüp dururuz.*” (Âli İmrân 3/140)

Tefsir kaynaklarında yukarıdaki ayetin Bedir ve Uhud savaşına işaret ettiği ifade edilmiştir. Zira Bedir'de Mekkeli müşriklere galip gelen Müslümanlar, Uhud savaşında kısmi bir yenilgi yaşamışlardı. Netice itibariyle ayette Allah'ın dünya hayatında bazen insanın lehine bazen de aleyhine olacak şekilde günleri döndürüp durduğu ifade edilmiştir (Beydâvî, 1997/1418, 2/40; Sâbûnî, 1997/1418, 1/211). Zira bu durum Allah'ın dünya hayatında koymuş olduğu bir kanunudur.

2. Tât Arap Lehçesinde Kullanılan Dua Cümlelerinde Kur'ânî Motifler

İnsanoğlu, hayatta başına gelen sıkıntı ve zorluklardan kurtulmak için inanç durumuna göre yüce bir varlığa sığınır ve ondan yardım bekler. Fiziki olarak sınırlı güç ve imkanlara sahip olan insanın üstün ve kudretli bir varlığa yakarışı ve gücünün yetmediği yerlerde bütün işlerini ona tevdi ederek talepte bulunması dua olarak değerlendirilmektedir. Her toplumda belirli durumlarda söylenmesi gelenek haline gelmiş birtakım dua kalıpları vardır. Dualar; evlilik, doğum, yeni bir şey satın alınması, yemeğe başlama/bitirme, hastalık, bela, musibet, taziye, yolculuk, iyiliğe şükür vb. münasebetlerde söylenen iyi dilek sözleridir. (Araz & Çelik, 2022, s. 291-292; Çelik, 2022, s. 2-3). Yaşanan olumlu durumlar karşısında sarfedilen iyi dilek ifadeleri ya da bazı olumsuzluklar karşısında çıkış yolu arayan insanların talepleri, diğer bir tabirle sarf ettikleri dua cümleleri toplumun inanç yapısı, kültürü ve yaşantı biçimi hakkında önemli ipuçları verir. Bu bağlamda Mardin ilinin güneyinden, Suriye sınırı ile Kızıltepe ilçesi arasında kalan ovada yaşayan ve Tât kabilesi olarak bilinen Araplar da yüzyıllar boyunca İslam dini kültür ve medeniyeti altında bir hayat sürdükleri için hukuk, ahlak, dil vb. birçok alanda İslâm dininin öğretilerinden etkilenmişlerdir. İslâm'ın etki ettiği alanlardan birisi de hiç şüphesiz Tât Arap lehçesini konuşan insanların dili ve bu dilde kullanılan dua cümleleridir. Tât lehçesinde kullanılan birçok dua cümlesinde Kur'ân'ın öğretilerinden motifler görülmekle beraber bu duaların genellikle “Allah” lafzıyla başlaması dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu da dinin bu lehçe sahiplerinin yaşantılarındaki yansımalarını gösteren çarpıcı örneklerdendir. Söz konusu dua cümlelerinin bazılarını sıralayacak olursak;

2.1. Alla le'yvakkı' eħhed teħtî'l ideyn (Allah kimseyi ele/başkasına muhtaç etmesin)!

2.2. Alla le'yħelli sellit eħhed ferġâ (Allah kimsenin sepetini boş bırakmasın)!

2.3. Alla le'yħelli heşışêy teħit ħacara (Allah hiçbir otu bir taş altında bırakmasın)!

2.4. Alla le'yħelli 'ayn eħhed 'ale eħhed (Allah hiç kimsenin gözünü diğerinin malında bırakmasın)!

2.5. Alla le'y'avvîz eħhed le eħhed (Allah kimseyi kimseye muhtaç etmesin)!

2.6. Alla le'yhelli nefis ib zîka (Allah hiç kimseyi darda bırakmasın)!

2.7. Alla yırfa' min himlu (Allah onun yükünü hafifletsin/derdini azaltsın)!

2.8. Alla yîftehlu bêb rîzîk (Allah ona bir rızık kapısı açsın)!

2.9. Alla y'âvînu (Allah ona yardım etsin)!

2.10. Alla yırhamu (Allah ona rahmet eylesin)!

2.11. Alla ydûm hâlû (Allah onun iyi halini daim eylesin)!

2.12. Alla ytavvîl 'ımrû (Allah ona uzun ömürler versin)!

Görüldüğü üzere Tât lehçesini konuşan insanların ettikleri ve tümü “Allah” lafzıyla başlayan bu dualarda insanlar, Allah’tan kendilerini darda ve sıkıntıda bırakmaması, uzun ve huzurlu ömür vermesi, katından bol rızık vermesi ve başlarına gelen zorluklara karşı onlara yardım etmesini istemektedirler. Mana bakımından bu dualarla örtüşen veya bu dualara kaynaklık ettiği düşünülen ayetler ise şunlardır:

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَّئِنْ أَنْجَيْنَا مِنْ هَذِهِ لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ

“De ki: ‘Karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) sizi kim kurtarır? Hani yalvararak yakararak gizli gizli dua eder de ‘Eğer Allah bizi bundan (sıkıntıdan) kurtarırsa, kesinlikle şükredenlerden olacağız!’ diyordunuz.” (el-En’âm 6/63)

قُلْ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْكِرُونَ
“De ki: ‘Bunlardan (tehlikelerden) ve diğer bütün sıkıntılardan sadece Allah kurtarıyor; ancak yine de O’na ortak koşuyorsunuz.” (el-En’âm 6/64)

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا
“Muhakkak ki her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır. Elbette her zorlukla birlikte bir kolaylık vardır.” (el-İnşirâh 94/5-6)

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا
“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızık Allah'a ait olmasın.” (Hûd 11/6)

وَكَايْنٍ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“Nice canlılar var ki rızıklarını (yanlarında) taşımıyorlar. Hem onlara hem de size rızık veren Allah'tır. O, her şeyi hakkıyla işiten hakkıyla bilendir.” (el-Ankebût 29/60)

Bu başlık altında örnek kabilinden verilen ayetleri arttırmak pekâla mümkündür.

Sonuç

Atasözleri ve deyimler sözlü kültürün en önemli öğeleri arasında yer alır. Aynı şekilde bir dilde yapılan dualar da o dilin sahiplerinin kültürlerini, inançlarını ve yaşantı biçimlerini yansıtmaları bakımından son derece önemlidir. Bu çalışmada Mardin’in Tât Arap lehçesinde kullanılan atasözü, deyim ve dua cümleleri gibi sözlü kültür öğeleri araştırılmış ve Kur’ân ayetlerinin bu kültür öğeleri üzerindeki yansıması, tesiri ve aralarındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Hiç şüphesiz bu sözlü kültür öğeleri aynı zamanda, Tât Arap kabilesi olarak bilinen toplumun inançlarına, kültürlerine ve yaşantı biçimlerine dair ayna görevi görmektedir.

Yüzyıllardan beri İslam ile şereflenen Tât Arap kabilesinin inançları, örf ve adetleri, gelenek ve görenekleri, dünya görüşleri ve düşünce yapıları İslam dininin kültür birikimiyle yoğrularak teşekkül etmiştir. Bu durum, onların lehçelerinde kullandıkları atasözü, deyim ve dua cümlelerinde

açıkça görülmektedir. Zira yukarıda da görüldüğü üzere Tât lehçesinde söz konusu alanlarda Kur'ân'ın öğretilerinden motiflere ve yansımalara sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin bu lehçede tevekkül, kader, rızık, adalet, sabır, emek, ehliyet, liyakat, istişare, karakter, hırs, dünyanın geçiciliği ve son pişmanlığın fayda etmeyeceği gibi konularda söylenen birçok atasözü ve deyim Kur'ân ayetlerinin anlamlarıyla paralellik arz etmektedir. Aynı şekilde lehçede rızık, yardım, bağışlanma vb. ihtiyaçlara yönelik yapılan dualar da ayetlerin manalarıyla büyük oranda örtüşmektedir.

Neticede lehçede kullanılan sözlü kültür öğelerinin birçoğunun dini bir hüviyet taşıması ve özellikle Kur'ân ayetleriyle aynı veya yakın anlamlara sahip olması sebebiyle, bu sözlü kültür öğelerinin birçoğunun ayetlerden mülhem olduğu veya ayetlerle aynı anlam örgüsü içinde teşekkül ettiği değerlendirilmektedir.

Extended Abstract

Language, which enables communication among people, is one of the cultural elements that constitute all the values adopted by the society. Language is also an important element that connects societies and ensures the transfer of culture between them. The primary value that spiritually binds society each other is religion, which is a systematic form of the beliefs held by that society. In the Islamic society, as in many societies, religion and beliefs have an important role in the formation and shaping of both culture and language, which is the most important element of this culture. When we look at the issue specifically in terms of the religion of Islam, the Quran and the Sunnah, the two main sources of Islam, determine and regulate the beliefs and worship of believers. In addition, it has also affected the cultural elements of the Muslim society such as customs, moral rules, identity and language. Especially many proverbs, idioms and prayer sentences corresponding to the oral culture in the language were either directly derived from verses and hadiths or were said with inspiration from them. Because Muslims paid attention to whether the words or sentences they uttered in daily life were religiously appropriate. This was naturally reflected in their proverbs, poetry and other products of literature. This situation is also seen in the Tât Arab dialect, which is our subject of study. The dialect is one of the Arabic dialects spoken by the Arabs who migrated to Anatolia very early and has survived until today. Tât dialect is spoken by Arabs living in the south of Mardin province, in the plain between the Syrian border and Kızıltepe district. The Tât dialect, which has its own different linguistic features, has a certain level of similarity with the Mhallamî dialect widely spoken in the Midyat district and its surroundings and the Arabic dialect spoken in the center of Mardin (Artuklu). In addition, the Tât dialect is largely similar to many Arabic dialects spoken in Turkey in terms of phonetics, morphology and syntax, and stands out especially with its closeness to Fushâ Arabic. For example, from the perspective of phonetics, it can be said that almost all sounds/letters used in Fushâ Arabic still exist in the Tât dialect and are still used in accordance with their origin.

Perhaps the most important feature of the Tât dialect that distinguishes it from Fushâ Arabic in terms of morphology is that the dual (tasniya) form is not used much in this dialect. In this dialect, the plural forms are generally used instead of the dual form.

In terms of sentence knowledge (syntax), just like in Fushâ Arabic, sentences in the Tât dialect are used as noun and verb sentences, and there are phrases such as noun phrases and adjective phrases, and these differ only in terms of pronunciation.

In this study, it was given general information about the linguistic structure of the Tât Arabic dialect and especially the Qur'anic motifs contained in oral literature products such as proverbs, idioms and prayer sentences used in the dialect were tried to be revealed. Thus, in addition to the connection between this dialect and the Quran, the impact and reflections of the Quran verses on the lives of those who speak this dialect have been tried to be seen.

The beliefs, customs and traditions, world views and mentality of the Tât Arab tribe, which has been honored with Islam for centuries, were formed by blending with the cultural accumulation of the Islamic religion. This is clearly seen in the proverbs, idioms and prayer sentences they use in their dialects. Because in the Tât dialect, motifs and reflections from the teachings of the Quran are frequently encountered in these areas corresponding to oral culture. For example, in this dialect, many proverbs and idioms said on subjects such as trust, destiny, sustenance, justice, patience, labor, competence, merit, consultation, character, ambition, the transience of the world and the uselessness of final regret are parallel to the meanings of the Qur'anic verses. Likewise, the dialect means sustenance, aid, forgiveness, etc. The prayers made for needs largely coincide with the meanings of the verses.

As a result, since many of the oral culture elements used in the dialect have a religious identity and especially have the same or similar meanings as the verses of the Quran, it strengthens the opinion that many of these oral culture elements are inspired by the verses or are formed within the same meaning structure as the verses.

Kaynakça

- Acat, Y. (2016). Mhallemî Lehçesinde Kullanılan Atasözü ve Deyimlerin Fasih Arapçada Kullanılan Atasözü ve Deyimlerle Mukayesesi. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, 8 (2), 694-704.
- Acat, Y. (2017). Mhallemî Lehçesinde Kullanılan Atasözü Ve Deyimlerin Siirt Arapçasında Kullanılan Atasözü Ve Deyimlerle Mukayesesi. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, (62), 245-254. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7351>.
- Akpınar, A. (2010). *Kültür Dünyamızdaki Kur'an Motifleri*. Serhat Kitabevi.
- Araz, M. A. K. & Çelik, İ. (2022). Mardin Gökçe Köyü ve Çevresinde Kullanılan Arapça Atasözleri (Karşılaştırmalı Tematik Bir Çalışma). *Ulm Dini Tetkikler Dergisi*, 5 (1), 65-106. <https://doi.org/10.54659/ulum.1125798>.
- Araz, M. A. K. & Çelik, İ. (2022). Mardin Gökçe Köyü ve Çevresinde Kullanılan Arapça Dualar (Karşılaştırmalı Tematik Bir Çalışma). *Ulm Dini Tetkikler Dergisi*, 5(2): 285-341. <https://doi.org/10.54659/ulum.1180942>.
- Bağış, M. (2018). Mardin'in Ortaköy Kasabası ve Çevresinde Konuşulan Tât Arap Lehçesi ve Temel Özellikleri. *Dil Bilimleri Klasik Sorunlar - Güncel Tartışmalar*. 2 cilt. ed. Nesim Doru, Ömer Bozkurt. 385-404.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer. (1997). *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 5 cilt. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî.

- Buhârî, Muhammed b. İsmail. (2001). *el-Cami'u's-Sahih el-muhtasar*. 9 cilt. thk., Muhammed Zühreir Nâsir. şrh. Mustafa Dîb el-Buğa. Daru Tavki'n-Necât.
- Cengiz, E. (2019). Siirt Arapça Diyalektinde Kullanılan Atasözlerinde Dini Motifler. *Ispec Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi*. ed. Seniha Avcıl & Yasemin Ağaoğlu. Ispec Uluslararası Yayınevi.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. (1983). *et-Ta'rîfât*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Çelik, İ. (2022). *Mardin lehçesinde kullanılan Arapça atasözü ve duaların fasih Arapça ve Türkçedekilerle mukayesesi (Gökçe Köyü ve çevresi örneği)*. Kıbrıs: Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Gül, A. & Cengiz, E. (2019). Mardin ve Siirt Yöresinde Kullanılan Arapça Atasözlerinde Kur'ânî Motifler. ed. İbrahim Baz vd. *Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler*. Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Gül, A. (2016). Sahabe Tefsirinde Luğavi Yönelim. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (15), 175-186.
- İsfahânî, Râğîb. (1991). *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*. thk, Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dimeşk; Dâru'l-Kalem; Dâru's-Şâmiyye.
- İbn Ebî Zemenîn. (2002). *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîz*. 5 cilt. thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz. el-Fârûku'l-Hadîse.
- Karaman, H. & Dönmez, İ. K. & Çağrıçı, M. & Gümüş, S. (2006). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Özcan, İ., Acar, Ö., & Kılıç, R. (2023). Türkiye'deki Mahalli Arap Lehçeleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Çüifd)*, 23(1), 134-155. <https://doi.org/10.30627/cuilah.1278633>.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. (1997). *Safvetü't-Tefâsîr*, 3 cilt. Dâru's-Sâbûnî.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr. (2001). *Camiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. 26 cilt. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türki. by. Dâr Hicr.
- Topaloğlu, B. (2002). Kayyûm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları. 25, 108-109.
- Tümer, G. (1994). Din. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları. 9, 312-320.

Ethical Statement/Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0